

XXI ƏSRDƏ ELMİN İNSTİTUTLAŞMASI XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Səadət Məmmədova

Sosiologiya elmləri doktoru, dosent
AMEA Fəlsəfə ə Sosiologiya İnstitutu,
saadet.baki@yahoo.com

Xülasə. Bu gün güclü ziyalı təbəqəsi, müasir texnika və texnologiyalara sahib olmaq hər bir cəmiyyətin və dövlətin inkişafının, qüdrətinin və təhlükəsizliyinin əsas amilləri hesab edilir. Müasir elm sosial və tarixi tərəqqinin təkanverici amili olaraq sosial institut kimi çıxış edir. Sosial institut kimi elm - ictimai münasibətlərin möhkəmlənməsi və təkrar istehsalı, fəaliyyət nizamının və çərçivələrinin təmin edilməsi; cəmiyyət üzvləri arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsi; sosial təcürübənin ötürülməsi; cəmiyyətdə qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı məsuliyyəti; digər institutlarla qarşılıqlı əlaqənin saxlanmasını və s. təmin edir.

Açar sözlər: elm, sosial institut, elm sosial institut kimi, sosial problemlər, elmin sosial problemləri

CHARACTERISTICS OF INSTITUTIONALIZATION OF SCIENCE IN THE XXI CENTURY

Saadat Mammadova

Doctor sociological sciences, Associate Professor
Institute of Philosophy and Sociology of ANAS,
saadet.baki@yahoo.com

Abstract. Today, a strong intellectual class, mastery of modern technology and technology are the main factors of development, power and security of any society and state. Modern science acts as a social institution, a driving force of social and historical progress. Science as a social institution facilitates the strengthening and reproduction of public relations, ensures the order and framework of activity; regulates interactions between members of society; transmits social experience; ensures interoperability and mutual responsibility in society; maintains interaction with other institutions and so on.

Keywords: science: social institute, science as social institute, social problems, social problems of science.

ХАРАКТЕРИСТИКИ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ НАУКИ В XXI ВЕКЕ

Саадат Мамедова

доктор социологических наук, доцент
Институт Философии и Социологии НАНА,
saadet.baki@yahoo.com

Аннотация. Сегодня, имея крепкий пласт интеллигенции, современные технологии считаются главными факторами развития, могущества и безопасности каждого общества и государства. Современная наука выступает как социальный институт, как движущий фактор

общественного и исторического прогресса. Наука как социальный институт обеспечивает укрепление и воспроизводство общественных отношений, порядок и рамки социальной деятельности; регулирует взаимоотношения между членами общества, передает социальную опыт от поколения к поколению, влияет на социальные учреждения общества и т.д.

Ключевые слова: наука, социальный институт, наука как социальный институт, социальные проблемы, социальные проблемы науки.

Giriş

Elmin sosial mahiyyəti tarixi inkişaf prosesində dövrün tələblərinə uyğun olaraq dəyişikliklərə uğrayır. Müasir elm bilavasitə təbiət, cəmiyyətin və insanın öyrənilməsinə, dünyanın rəşional-nəzəri əsaslarda dərk edilməsinə, inkişaf qanunlarının və qanunauyğunluqlarının müəyyən edilməsinə, müxtəlif hadisə və proseslərin izah edilməsinə, proqnostik fəaliyyətin həyata keçirilməsinə, yəni yeni elmi biliklərin istehsalına yönəlir. Elmin əsas məqsədi - elmi dünyagörüşün və dünyanın elmi mənzərəsinin işlənilməsi, insanın dünyaya münasibətinin araşdırılması, elmin dünyanı dərkini əsaslandırması ilə bağlıdır.

Sosial institutlar dövlətin ə cəmiyyətin əsasları kimi

Gələcək üçün daha zəruri olan insan ehtiyatlarını istifadə edən, unikal və çətin istehsal olunan ehtiyatların aşkar edilməsi və qorunub saxlanması texnologiyalarını axtaran sosial institutların dəstəklənməsi müasir dövlətlərin yürütdüyü sosial siyasətin əsas vəzifələrindən hesab olunur. Bu zaman ilk növbədə təhsil və elm institutlarının inkişafı nəzərdə tutulur. Dövlətin uğurlu sosial siyasəti ölkənin gələcək inkişafına şərait yaradılmasına yönəlir [2, s.39-42]. Bu mənada sosial siyasəti sosial institutların, sosial iqtisadi və sosial siyasi münasibətlərin subyektlərinin fəaliyyətinin tənzimlənməsi mexanizmi kimi nəzərdən keçirmək olar. Dövlətin sosial siyasəti bilavasitə sosial fəallıq və digər sosial institutlarla bağlıdır. Sosial institutlar sosial mühiti strukturlaşdırır. Dövlətin sosial siyasətinin müvəffəqiyyəti sosial institutların fəallığına söykənir. Belə ki, dövlətin sosial siyasətinin uğuru məhz sosial institutların mövcud qanunvericilik çərçivəsində həyata keçirilən məqsədyönlü fəaliyyəti ilə bağlıdır. Dövlətin sosial siyasətində əsas məqsədlərdən

biri sosial-peşə və sosial ərazi qrupları ilə münasibətlərin saxlanması, həmçinin əhalinin rifah halının, yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial zəmanətin təmin edilməsidir.

Sosial siyasət sosial institutların fəaliyyətini müəyyənləşdirdiyi kimi sosial institutlar da sosial siyasətin həyata keçirilməsini təmin edir. İnstitusional mühit nə qədər səmərəli olarsa sosial siyasət o qədər səmərəli həyata keçirilər [5].

Sosial siyasət vasitəsilə hakimiyyət bazar institutlarını və sosial institutları tənzimləyir və təchiz edir. Sosial siyasəti çox zaman elm və təhsil, səhiyyə, məşğulluq və sosial təminat kimi sosial xidmətlərlə eyniləşdirirlər. Lakin sosial siyasət həm də bölüşdürmə, vətəndaşların müdafiəsi və sosial ədalət məsələlərini özündə birləşdirir. Ölkə həyatının bütün sahələrini əhatə edən sosial siyasət insanamili və iqtisadi inkişafı ideal şəkildə özündə birləşdirə bilər, bu isə ölkədə tələbi artırır və sabit bütöv cəmiyyət yarada bilər [6, s.7].

Sosial institutların əsas məqsədi - cəmiyyətin inkişafı gedişində sabitliyin əldə edilməsi ilə bağlıdır. Buna uyğun olaraq sosial institutların aşağıdakı funksiyalarını fərqləndirirlər:

- cəmiyyətin tələbatlarının təmin edilməsi;
- sosial proseslərin tənzimlənməsi [10].

Bu mənada sosial institutlar sosial nəzarəti həyata keçirir, bu yalnız insanların davranışına nəzarət deyil həm də cəmiyyət üzvlərinə konkret fəaliyyət formalarının qəbul etdirilməsi ilə bağlıdır. İnstitusional təcrübə insan fəaliyyətinin məhdudlaşdırılması və onun sabitləşdirilməsinə xidmət edir [s.128-133].

Cəmiyyətin elementləri olan sosial institutlar ictimai həyatın təşkilatlanması və tənzimlənməsi ilə bağlı sabit formalar kimi çıxış edir. Dövlət, təhsil, ailə və digər institutlar sosial münasibətləri nizamlayır, insanların fəa-

liyyətini və onların cəmiyyətdəki davranışlarını tənzimləyir. Sosial institutlar (insitutun - müəssisə, qurum) dəyər-normativlər kompleksi (dəyərlər, qaydalar, normalar, təmayüllər, nümunələr, müəyyən vəziyyətlərdə davranış standartları) olub, onların cəmiyyət həyatında reallaşmasını və təsdiqini təmin edir [11]. “Sosial institutlar” anlayışını ilk dəfə T.Vebleyn 1899-cu ildə nəşr edilmiş “Bekar sinif nəzəriyyəsi” adlı elmi araşdırmasında istifadə etmişdir.

Sosiologiyada sosial institutlar aşağıdakı kimi təsnif edilir:

1. ailə - nəslin təkrar istehsalı və şəxsiyyətin sosiallaşması;

2. siyasi institutlar – təhlükəsizlik və ictimai nizamə olan tələbat əsasında siyasi hakimiyyət yaradılır və dəstəklənir;

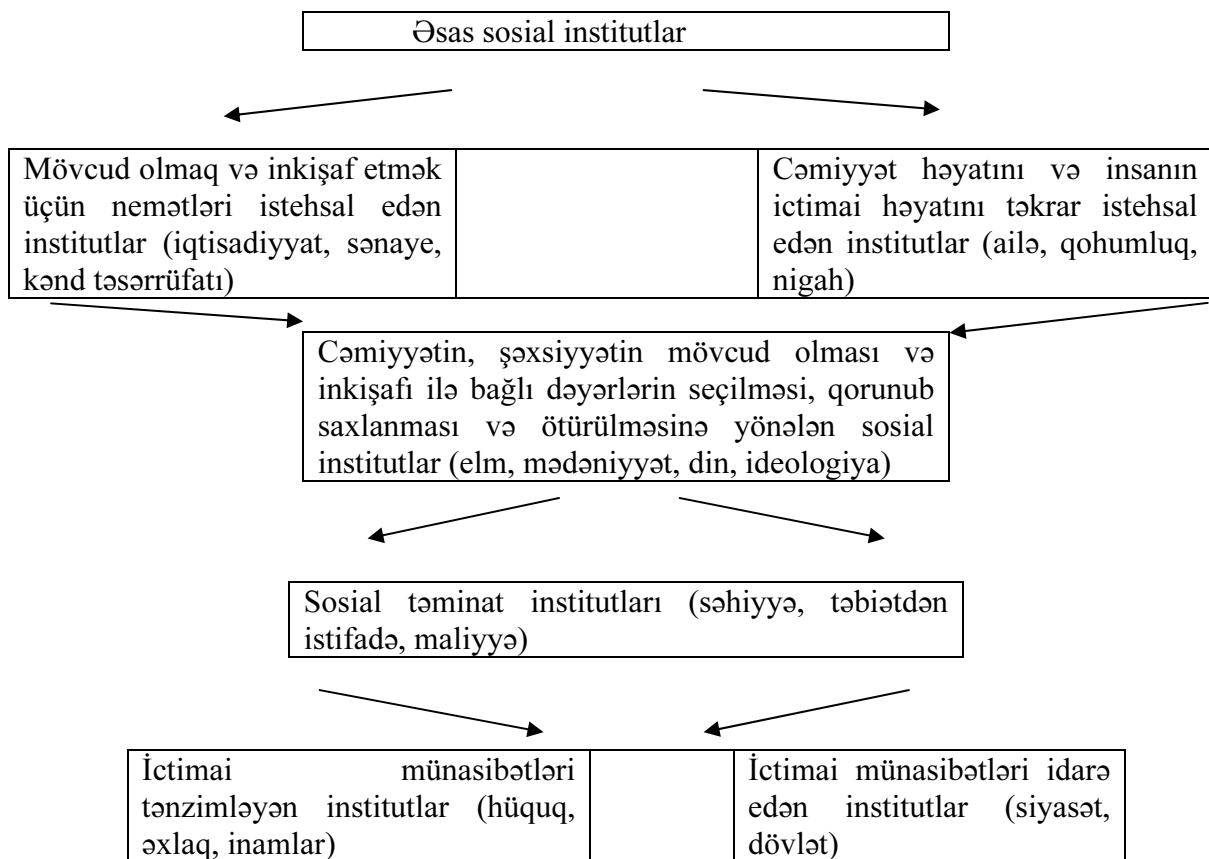
3. iqtisadi institutlar – yaşamaq üçün vasitələrin istehsalı və əldə edilməsi, nemət və xidmətlərin istehsalı və bölüşdürülməsi prosesini təmin edir;

4. elm və təhsil institutları – biliklərin əldə edilməsi və ötürülməsi və sosiallaşma tələbatı;

5. dini institut – ruhi problemlərin həlli, həyatın mənasının axtarışı [9].

A.A.İvinə görə, sosial institutlar – təşkilatlanmış əlaqələr və sosial normalar sistemi olub özündə cəmiyyətin əsas tələbatlarını ödəyən əhəmiyyətli ictimai dəyərləri və prosedurları birləşdirir. Sosial institut tarixən formalaşan, sabit əxlaq və hüquq normalarında möhkəmlənən ictimai münasibətlər sistemidir. Sosial institutlar bu və ya digər tələbatın təmin olunmasına, qoyulan məqsədə nail olunacağına inam yaradır.

Sosial institutlar möhkəmlənmiş sosial əlaqələr sistemi kimi çıxış edir. Sosial institut – formal və qeyri-formal normalar, qaydalar və prinsiplərin sabit sistemi olub insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrini tənzimləyir və bu sahələri sosial statuslar və rollar sistemində təşkilatlandırır [3, s.132-134].

Bir sıra müəlliflər cəmiyyəti sosial sistem, sosial institutları isə solumun alt-sistemləri kimi müəyyənləşdirirlər. Cəmiyyəti sosioetal sistem kimi xarakterizə edən Q.İmanovonun alt-sistemlərinin özünəməxsus xüsusiyyətlərini əks etdirən göstəriciləri aşağıdakı cədvəldə təsnif edir.

Cədvəl 1. Sosial sistemin alt sistemlərinin göstəriciləri [4, s.7].

Sosioetal sistemin keyfiyyəti				
İqtisadi mühit	Sosial mühit	Siyasi mühit	Mənəvi mühit	Təbii mühit
ÜDM-nin inkişaf sürəti -əhali sayına görə ÜDM -inflyasiya səviyyəsi -xarici məhsulun istehlak payı -ixrac olunan yüksək texnologi məhsullarının payı -maliyyə sabitliyi -biznes mühit	əhalinin uzunömürlülüüyü -desil -işsizlik səviyyəsi -önlənlərin sayının doğulanların sayına nisbəti -təhsil xərcləri -səhiyyə xərcləri -mədəniyyət xərcləri -elm xərcləri -orta aylıq əmək haqqı -dövlətin təqaüd xərcləri -yoxsulluq səviyyəsi	hərbi münaqişə riski -sosial partlayış təhlükəsi -hakimiyyətin ötürülməsinin qanuni mexanizmləri -dövlət və müxalifət arasındakı münasibətlər -siyasi yönümlü əhali ilə bağlı təhlükə -ölkənin iqtisadiyyatına beynəlxalq təhlükə -dövlətin bizneslə bağlı siyasəti -siyasi sistemin səmərəliliyi -inzibati idarəçiliyin (bürokratiyanın) keyfiyyəti -qanunvericilik sisteminin şəffaflığı və ədalətliyi -hüquqi sistemin təsirliliyi -rüşvət -cinayətkarlıq səviyyəsi	cəmiyyətin dindarlıq səviyyəsi -dözümlülük (tolerantlıq) səviyyəsi -dini təşkilatların cəmiyyətin inkişafına təsir səviyyəsi -vətəndaşların mədəni səviyyəsi -informasiya vasitələrinin istifadəsi səviyyəsi -elm tədqiqatların keyfiyyəti -təhsilin keyfiyyəti -səhiyyənin keyfiyyəti	havanın keyfiyyəti -suyun keyfiyyəti -torpağın keyfiyyəti -bioloji müxtəlifliyin keyfiyyəti -ətraf mühitin müdafiəsinə yönələn sərmayələr -ekologiyaya toxunan zərərlərin həcmi

Lakin bəzi müəlliflərə görə ictimai həyat sahələrinə uyğun olaraq sosial institutlar da dörd əsas qrupa bölünür:

- iqtisadi institutlar - əmək bölgüsü, bazar, ticarət, əmək haqqı, bank sistemi, birja, menecment, marketinq və s.;

- siyasi institutlar - dövlət, ordu, polis, parlamentarizm, prezidentlik, monarxiya, məhkəmə, partiya, vətəndaş cəmiyyəti;

- təbəqələşmə və qohumluq - sinif, təbəqələşmə, kasta, cinsi ayrışdırıcılıq, irqi ayrışdırıcılıq, zadəganlıq, sosial təminat, ailə, nigah, analıq, övladlığa götürmə, qardaşlıq;

- mədəniyyət institutu - məktəb, ali məktəb, orta peşə təhsili, elm, teatr, muzeylər, klublar, kitabxanalar, kilsələr və s.

Əslində, sosial institutların təsnifatı bununla bitmir. Böyük institutlar daha aşağı səviyyəli institutları özündə birləşdirə bilər [7].

Hər bir sosial institut aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir:

1. davranış qaydaları və nümunələrinə, hüquqlar, vəzifələr və məsuliyyətlər bölgüsünə, həmçinin dəyərlər və məqsədlər toplusu olan statuslu rollar bölgüsünə;

2. simvolik mədəni əlamətlərə, yəni mövcud münasibətlər sisteminin məcazi ifadəsinə;

3. faydalı mədəni əlamətlərə, yəni insanların tərəfindən onların həyatı üçün zəruri olan tələbatlarının və həmçinin institutların normal funksiyalaşmasının təmin edilməsi məqsədilə yaradılmış süni yaşayış mühitinə;

4. Şifahi və yazılı davranış qaydaları, normaları kodeksinə, həmçinin onların yerinə yetirilməməsi ilə bağlı cəza tədbirlərinə;

5. ideologiyaya, yaxud insanların və bütövlükdə institutun fəaliyyətini xarakterizə edən hakim baxışlar, nəzəriyyələr sisteminə [3, s.132-134].

Sosial institutların strukturu aşağıdakıları yaradır:

- qrupların, şəxsiyyətlərin tələbatlarını təmin edən sosial qruplar və sosial təşkilatlar;

- davranış normaları, nümunələri, sosial dəyərlər sistemi ilə bağlı tələbatları təmin edir;

- iqtisadi fəaliyyət sahəsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyən simvollar sistemi (ticarət markası, bayraq, brend və s.);

- sosial institutların ideoloji əsasları;

- institutun fəaliyyətində istifadə edilən sosial ehtiyatlar [11].

Geniş mənada sosial institut – insanların tələbatlarını təmin etmək üçün onları təşkilatlandırılan dəyərlər, normalar və əlaqələr sistemi kimi izah edilir [9].

Sosial institutlar tarixi mənşəyə malik olub daimi dəyişməyə və inkişafa məruz qalır. Onların formalaşması institutlaşma adlanır. Institutlaşma – sosial normaların, əlaqələrin, statusların və rolların müəyyənlişməsi və möhkəmlənməsi, onların sistemləşdirilməsi prosesi olub bir sıra ictimai tələbatların təmin edilməsinə yönəlir [9]. Institutlaşma - ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi, dəqiq qaydalar, nümunələr və mərasimlərə əsaslanan sabit sosial qarşılıqlı təsir nümunələrinin formalaşması prosesidir. Məsələn, elmin institutlaşması prosesi - elmin fərdi fəaliyyətdən dərəcələr, elmi dərəcələr, tədqiqat institutları, akademiya və s. ibarət münasibətlər sisteminə çevirilməsidir [11]. Cəmiyyətin institutlaşması xaos, qeyri-sabit, qeyri-təşkilati, təsadüfi olana qarşı durur. Buna görə də məhz institutlaşma sosial həyatın təsdiq olunmuş, müntəzəm amili kimi bütövlükdə şəxsiyyətin və cəmiyyətin həyat fəaliyyətini müəyyən edir [3, s.132-134]. Institutlaşma cəza və mükafatlandırma sistemi vasitəsilə birlik üzvlərinin davranışını idarə edir. Sanksiyalar sisteminin yaranması institutlaşmanın əsas şərti hesab edilir. Institut qarşılıqlı razılıq əsasında formalaşmış davranış standartları sistemi vasitəsi ilə sosial fəaliyyətin və sosial münasibətlərin istiqamətini müəyyən edir [9].

Sosial əlaqələrin institutlaşması aşağıdakılar əsasında mümkündür:

1. Xüsusi reqlamentləşdirmə tipi (sosial nəzarət, sanksiyalar əsasında).

2. Institutlaşmış qarşılıqlı fəaliyyət iştirakçılarının funksiyalarının, hüquqlarının və məsuliyyətlərinin dəqiq müəyyənlişdirilməsi.

3. Sosial institutların böyük əksəriyyətinin müntəzəmliyi və özünü yeniləşdirməsi institutun fəaliyyətinə qoşulanlara qarşı olan tələblərin şəxssizləşməsinə təmin edir.

4. Müəyyən vəzifələr dairəsinin yerinə yetirilməsi əmək bölgüsünə və funksiyaların yerinə yetirilməsinin təkmilləşməsinə gətirir.

5. Öz funksiyalarını yerinə yetirməsi üçün institut müəssisəyə malik olur və bu və ya digər institutun fəaliyyəti həmin müəssisə çərçivəsində təşkil edilir, fəaliyyətinin idarə edilməsi və nəzarəti həyata keçirilir [3, s.142-145].

Sosial institutlar müxtəlif istiqamətli tələbatların təmin edilməsinə yönəlir.

İctimai mahiyyətli funksiyaları yerinə yetirən sosial institutlar adətən nisbi sabit sosial əlaqələr və münasibətlərə nail olunmasını təmin edir, lakin sosial institutlar tərəfindən təmin edilməyən sosial tələbatlar yeni qüvvə və tənzimlənməyən fəaliyyət formalarının yaranmasına gətirir. Təcrübədə belə bir vəziyyətdən çıxmaq üçün aşağıdakı yollardan istifadə edilir:

1. köhnə sosial institutların yenidən yönləndirilməsi;

2. yeni sosial institutların yaradılması;

3. ictimai şüurun yönləndirilməsi [9].

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sosial institutlar üzərində qurulan cəmiyyətin inkişafı prosesində bəzi norma və dəyərlər aradan çıxır, bəziləri isə yeni formada təzahür edir, yaxud yeni norma və dəyərlər sistemi müəyyənləşir. Dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi mühiti və aləti kimi çıxış edən sosial institutlar cəmiyyətin ayrı-ayrı sosial sahələrinin perspektivli inkişafına şərait yaradır.

Elmin sosial siyasətin başlıca istiqaməti kimi

Sosial siyasətin reallaşdığı institusional mühitin səmərəliliyini müəyyən edən cəmiyyət göstəriciləri bilavasitə iqtisadiyyat, siyasət, elm, mədəniyyət, səhiyyə mühitilə bağlıdır [5].

Elm sosial institut kimi özündə:

- bilikli, ixtisaslaşmış və təcrübəli alimləri;
- elmi əmək bölgüsü və əməkdaşlığı;
- elmi informasiya ilə bağlı fəaliyyət sistemini;

- elmi məktəb və birlikləri;
- eksperimental və laborator təchizatı və

s. birləşdirir [1, s.121-123].

Elm – inkişaf edən həqiqi biliyin alt sistemi olub, reallığı işarələrlə ifadə edir. Elm –

peşəkarlıqla hazırlanmış subyektlərin (alimlərin və elmi kollektivin) xüsusi metodologiyadan istifadə etməklə elmi biliklər əldə etməyə yönəlmiş xüsusi sosial fəaliyyətini əks etdirən alt sistemdir. Elm – təşkilati formaların alt sistemidir (akademiyalar, institutlar, laboratoriyalar, observatoriyalar, poliunonlar v.s.).

Qeyd edilən əsas əlamətləri ümumiləşdirərək və sosial tərəfə xüsusi diqqət ayıraraq, demək olar ki, *elm – sosial fəaliyyətin və onun təşkilatlanmasının xüsusi formasıdır. Bu zaman əsas məqsəd təbii və süni dillərin işarəli formalarında ifadə olunan reallığın həqiqi bilik sistemində əks olunması ilə bağlı olur.*

Elm – üzvi şəkildə bir-biri ilə qarşılıqlı təsirdə olan dəyişənlər kompleksinin xüsusi sistemi və özünəməxsus fəaliyyət formasıdır. Bu kompleks özündə üç amili birləşdirir: predmet-məntiqi (elmin metodologiyası), sosial-elmi (elmin sosiologiyası), şəxsi-psixoloji (elmin psixologiyası).

Son onilliklərdə yeni elmi istiqamətlərin meydana çıxması, bir çox elmlərin çulğışması elmin tarixi təcrübəsinin, onun yollarının və perspektivlərinin dərk edilməsi tələbatlarını genişləndirdi. Bu, yeni elmi istiqamət kimi elm haqqında elm olan – elmşünaslığın yaranmasına səbəb oldu.

Elmşünaslıq - müstəqil olaraq formalaşan elmi sahə və elmi istiqamətlər kompleksidir. Elmşünaslığın obyektı – mürəkkəb sosial təzahür olan elmin ayrı-ayrı blokları, fraqmentləri, tərəfləri, qanunauyğun əlaqə və münasibətləridir.

Elmin strukturu hələ ki, yaradıcı müzakirə və yaranma mərhələsindədir, belə ki, burada hələ ki, predmet yoxdur və fənlərarası sərhədlər şərti səviyyədədir. Bununla belə elmşünaslığın strukturunda bəzi fənləri fərqləndirmək olar [7, s.47-49]:

Elmin fəlsəfəsi – elmi təfəkkürün ümumi qanunauyğunluqlarını və tarixi və sosial-mədəni kontekstdə inkişaf meyillərini öyrənir;

Elmin ümumi nəzəriyyəsi – elmi biliklərin, elmi fəaliyyətin və onların elmi təşkilinin ümumnəzəri konsepsiyalarını və modellərini işləyir, həmçinin ümumilikdə elmin quruluşu, funksiyalaşması və inkişafı qanunauyğunluqlarını məntiqi şəkildə nizamlayır. Elmin ümumi

nəzəriyyəsində elmi tədqiqat və onun texnologiyaları, yəni yeni elmi biliyin sintezi prosesinin əməli tərəfinin (prinsipləri, yanaşmaları, metodları, vasitələri, prosedurları) mahiyyəti və məzmunu ilə bağlı məsələlər mərkəzi yer tutur. Bu kompleks məsələlər həm də *elmin metodologiyası* (*elmi tədqiqatın metodologiyası*) adlanır.

Elmin tarixi – cəmiyyətin müxtəlif mərhələlərində elmin köklərini və məkan – zaman hərəkətini öyrənir, sistemləşdirir.

Elmin sosiologiyası – eim və cəmiyyətin qarşılıqlı əlaqəliliyini və qarşılıqlı təsirini, sosial əlaqələrini və statusunu, həmçinin alimlərin və elmi kollektivlərin fəaliyyətini ifadə edir.

Elmin etikası – elmi münasibətlərin etik və əxlaqi problemlərini öyrənir, elmi münasibətlərin, məqsədlər seçiminin, nailiyyətlərin və onları istifadə etməyin üsullarını, alimin və elmi kollektivin peşəkar və sosial məsuliyyəti ilə bağlı prinsip və normalarını müəyyənləşdirir;

Elmometriya – indikatorları (göstəriciləri, parametrləri) əsaslandırır, nəzəriyyə və meyarlar qurur, kəmiyyət metodlarını və modellərini hazırlayır, funksional asılılıqları, elmi fəaliyyətin və onun təşkilinin funksiyalaşması və inkişafı nisbətlerini və qanunauyğunluqlarını müəyyənləşdirir;

Elmin psixologiyası – burada alimlərin və elmi kollektivlərin fəaliyyətinə və təşkilinə təsir edən psixoloji amillər (tədqiqatçıların və bu tip şəxslərin maraqları, motivləri, yönümləri, intuisiyaları, təxəyyülləri, fərdi xüsusiyyətləri) araşdırılır.

Elmin metodologiyası – normativlər sisteminin – prinsiplər, yanaşmalar, proqramlar, prosedurlar, metodlar və üsulların, elmi tədqiqat prosesinin, elmi biliyin təşkili və sistemləşdirilməsi, metodoloji dilin hazırlanması, metodun ümumi nəzəriyyəsinin işlənilib hazırlanması ilə bağlı təlimin və metodun təkmilləşdirilməsi və hazırlanması və səmərələşdirilməsi məqsədilə elmi təfəkkür prosesinin və onun nəticələrinin qanunlarını və qanunauyğunluqlarını analiz edən elmi disiplindir. Elmin meto-

dologiyasının predmetinin düzgün dərk edilməsi üçün elmi rasionallığın, elmi tədqiqatın və elmi təfəkkürün xüsusiyyətlərini və mahiyyətini dərk etmək zəruridir [9].

Nəticə

Elmin sosial institut olaraq fəaliyyət istiqamətlərini aşağıdakı tezislərlə ümumiləşdirə bilərik:

1. Elmin tərəqqisi bilavasitə bəşərin və bəşəriyyətin rifahının yüksəldilməsinə yönəldiyindən onun sosial mahiyyəti tədricən dəyişir. Elmin inkişafı insanların dünyagörüşündə, dünyanı qavramında yeni istiqamətlər açır, onların təbiətə və cəmiyyətə münasibətlərinin dəyişməsinə, sosial münasibətlərin yeni mahiyyət qazanmasına gətirir. Digər tərəfdən, elmi biliklər innovation xüsusiyyət daşıyır və idarəetmə sistemində islahatlar aparılmasına, yeni idarəetmə üsullarının tətbiq edilməsinə səbəb olur.

2. Aid olduğumuz sivilizasiyada elm heç zaman olmadığı inkişaf səviyyəsinə çatıb. XX əsrin sonu və XXI əsrin başlanğıcından etibarən bəşər tarixində elmi inqilabların yeni, daha sürətli bir dövrünün başladığını qeyd edə bilərik. Əgər XIX əsrdə əldə edilən elmi yeniliklər yayılma sürətinə və tətbiq sahəsinə görə müəyyən məhdudiyətlərlə üzləşirdisə, XX – XXI əsrlərdə elmi kəşflərin kəmiyyəti və tətbiqi imkanları inanılmaz dərəcədə genişlənməmişdir. Əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq, müasir elm hər an bəşər cəmiyyətinin bir mənalı olmayan dəyişilməsinə səbəb ola bilər.

3. Müasir elmin inkişafında bir sıra problemlər meydana çıxır. Bu problemlər aşağıdakı kimi təsnif edilə bilər:

- Elmin müxtəlif sosial sistemlərin (siyasi, hüquqi, etik, estetik, texnoloji, kommunikativ və s.) fəaliyyətində əsaslı rol ilə bağlı yaranan problemlər.

- Qarşılıqlı əlaqəli elmi fənlərlə bağlı yaranan problemlər.

- Elmin sosial-iqtisadi problemləri.

Ədəbiyyat

1. Баканов Р.П. Актуальные проблемы современной науки и журналистика. Казань: Казанск. гос. ун-т, 2010, 152 с.
2. Денисов П. В. Бюджетно-страховой механизм регулирования рынка социальных услуг. Экономические науки. 2009, с. 39–42.
3. Ивин А. А. Основы социальной философии: Учеб. пособие для вузов/ А. А. Ивин.– М.: Высш. Шк. 2005, 440с
4. İmanov Q., Əkrərov R. Sosial sistemlərin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsinin qeyri-səlis modelləri. Sosial sistemlərin modelləşdirilməsi. LAP LAMBERT AcademicPublishing, Saarbrücken, Deutschland, 2013, 237s.
5. Институты реализации социальной политики и услуг на макро и микроуровне. Электронный научный журнал «Инженерный вестник Дона». 2007–2013. [https:// worldacademy. org/trieste-forum/march-2013](https://worldacademy.org/trieste-forum/march-2013)
6. Изабель Орtiz. Социальная политика. Организация Объединённых Наций. Департамент экономических и социальных вопросов. Нью-Йорк. 2007, 201с.
7. Каширин В.П. Методология науки, Красноярск, 2007, 147с.
8. Кравченко Ю.В., Панкратов С.А. Представление концепции социального конструирования реальности в рамках институционального подхода // Социокультурные исследования: Меж. вуз. сб. науч. тр. / Ред. кол.: Н. В. Дулина (отв. ред.) и др. / Волгоград.гос. техн. ун-т. – Волгоград. 2004, Вып. 9. - С.128-133.
9. Понятие социального института. Признаки, роль и значение социальных институтов. (2022).http://www.e-reading.mobi/chapter.php/99772/40/Davydov_-Sociologiya_konspekt_lekciii.html
10. Социальные институты. (2022). <http://www.grandars.ru/college/sociologiya/socialnye-instituty.html>
11. Социальные институты. . (2022). https://www.nntu.ru/frontend/web/ngtu/files/org_structura/library/resurvsy/pervokursnik/ineu/sociolog/system/teor/t4.html#:~:text

Rəyçi:

İlham Məmmədzadə

Göndərilib: 07.06.2023

Qəbul edilib: 29.06.2023